

підготовка), а так же в аспектах виховального впливу, повинна максимально переорієнтуватися на розвиток професійно важливих здібностей, відгалужуючись від результатів первинного професійно-психологічного відбору з наступною діагностикою і коригуванням отриманих результатів по етапам професіоналізації. Комплекс таких системних заходів і стане пролонгованим професійно-психологічним відбором, як один з актуальних компонентів управління ризиками при забезпеченні безпеки польотів.

Література

1. Козлов В. В. Управление безопасностью полетов: что это такое? / Валерий Владимирович Козлов. – М. : Аэрофлот, 2008. – 38 с. – (Памятка для эксплуатантов воздушного транспорта). **2. Кушнир О. А.** Методика формирования у будущих пилотов профессионально важных качеств в процессе тренажёрной подготовки: дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02 / Кушнир Ольга Александровна. – Кировоград, 2009. – 282 с. **3. Макаров Р. Н.** Историко-генетические основы профессионально-психологического отбора : [учебн. пособ.] / Макаров Р. Н., Покровский Б. Л., Деминский А. Ц. – М. : МАПЧАК, 2002. – 272 с. **4. Овчаров В. Е.** Человеческий фактор в авиационных происшествиях / Всеволод Ефимович Овчаров – М. : ООО «Полиграф», 2005. – 80 с. **5.** От концепции обеспечения безопасности к концепции управления безопасностью в авиации – современный путь решения проблемы человеческого фактора : (доклад на Московском международном форуме «Человеческий фактор в гражданской авиации: управление, техника, право») [Электронный ресурс] / Ф. Е. Иванов, В. В. Смолянинов // Доклады форума. – 2013. – №6. – Режим доступа к докладу: <http://www.rutrans.info/informacziya-o-forume.html> **6. Плотников Н. И.** Ресурсы воздушного транспорта: [монография] / Николай Иванович Плотников – Новосибирск : НГАЭиУ, 2003. – 328 с. **7. Пономаренко В. А.** Безопасность полета – боль авиации / Владимир Александрович Пономаренко. – М. : Московский психолого-социальный ин-т, 2007. – 413 с. **8. Сенопальников Е. В.** Пролонгированный профессионально-психологический отбор в лётных учебных заведениях ГА: [научный отчёт] / Евгений Васильевич Сенопальников. – Ленинград : МПЦ «Вектор», 1995. – 128 с. **9. Шадриков В. Д.** Психология деятельности и способности человека : [учеб. пособ.] / Владимир Дмитриевич Шадриков. – [2-е изд., перераб. и доп.]. – М. : Логос, 1996. – 320 с.

УДК: 378.046:50

Наталія Олексюк

СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНИЙ СУПРОВІД МОЛОДОЇ СІМ'Ї, ЯКА ПЕРЕБУВАЄ У СТАНІ КРИЗИ

Олексюк Н. С. Соціально-педагогічний супровід молоді сім'ї, яка перебуває у стані кризи.

У статті охарактеризовано причини виникнення сімейних криз та виявлено чинники, що впливають на розвиток кризового стану в молодій сім'ї. Автором висвітлено особливості життєдіяльності молоді сім'ї у стані кризи, розкрито зміст соціально-педагогічного супроводу означеної категорії сімей. Обґрунтовано шляхи оптимізації соціально-педагогічної роботи з нею.

Ключові слова: молода сім'я, криза, соціально-педагогічний супровід, програма, оптимізація.

Олексюк Н. С. Социально-педагогическое сопровождение молодой семьи, находящейся в состоянии кризиса.

В статье охарактеризованы причины возникновения семейных кризисов и выявлены факторы, влияющие на развитие кризисного состояния в молодой семье. Автором рассмотрены особенности жизнедеятельности молодой семьи в состоянии кризиса, раскрыто содержание социально-педагогического сопровождения указанной категории семей. Обоснованы пути оптимизации социально-педагогической работы с ней.

Ключевые слова: молодая семья, кризис, социально-педагогическое сопровождение, программа, оптимизация.

Oleksiuk N. S. Socio-pedagogical assistance for young families that are in crisis.

This article describes the causes of family crises and found factors that influence the development crisis in the young family. The author highlights the peculiarities of life of young families in crisis, the content of socio-pedagogical support of the designated categories of families. The ways of optimizing the social and educational work with it.

Key words: young family, crisis, socio-pedagogical support, program, optimization.

В умовах побудови незалежної, соціальної та демократичної держави в Україні, формування ринкових відносин, загострення суспільних суперечностей зростає роль сім'ї як чинника виживання, захисту і розвитку людини, її соціалізації.

Становлення молоді сім'ї, яка опинилася нині у скрутних матеріально-економічних, побутово-житлових, соціальних і психолого-педагогічних умовах, є надзвичайно проблемним. На жаль, така ситуація з молодю сім'єю звичайно негативно впливає на виконання нею основних функцій, тобто на її життєдіяльність і розвиток, матеріально-економічне забезпечення, житлово-побутові умови. Це, у свою чергу, створює відповідний морально-психологічний клімат, який визначає духовність сім'ї, рівень виховання дітей, організацію вільного часу членів сім'ї [3].

Одним із шляхів захисту прав сім'ї та її членів є соціально-педагогічна робота, спрямована на створення соціальних умов життєдіяльності сім'ї, гармонійного та різнобічного розвитку дітей, захист їх конституційних прав, свобод і законних інтересів, задоволення культурних і духовних потреб [1, с. 19].

Проблеми, які розв'язують сучасні сім'ї, шляхи їх попередження і подолання активно обговорюються в наукових колах. Так, вивченням сім'ї як соціального інституту і явищ, пов'язаних з її життєдіяльністю, опікувалося багато вітчизняних та зарубіжних дослідників – Ю. Азаров, О. Безпалько, І. Зверева, А. Капська, І. Трубавіна, А. Харчев та ін. Особливості функціонування різних типів сімей розглянуті у працях Т. Афанасьевої, О. Бондарчука, А. Кравченко, Н. Лавриченко. Організацію життєдіяльності молоді сім'ї досліджували Т. Журбицька, Р. Федоренко. Налагодження сімейної взаємодії та сімейного спілкування як вагомого чинника життєдатності сім'ї вивчали М. Алексеева, В. Заслуженюк, В. Семиченко. Технології соціальної роботи з різними типами сімей розглянуті у працях З. Білоусової, І. Зверевої, С. Коляденко, Н. Сейко. Проте, незважаючи на широкий державний та науковий інтерес до молоді сім'ї, проблеми, пов'язані з її функціонуванням, та технології їх подолання залишаються малодослідженими, оскільки постійно змінюються умови життєдіяльності означеної категорії сімей.

Мета статті – дослідити особливості життєдіяльності молодшої сім'ї в стані кризи та на основі аналізу змісту її соціально-педагогічного супроводу, визначити шляхи оптимізації соціально-педагогічної роботи з означеною категорією сімей.

Кризовий стан молодшої сім'ї – це така ситуація, подія, етап в її життєдіяльності, які порушують нормальне функціонування сім'ї та які молода сім'я не в змозі подолати самостійно. Критичні життєві ситуації в сім'ї можуть бути: усвідомленими та неусвідомленими; тривіальними та екстремальними; короткотерміновими або пролонгованими; емоційно складними або напруженими; проблемними; складними. Критичні ситуації переживаються окремо кожним членом сім'ї і можуть бути таких видів: стрес, фрустрація, конфлікт і криза. Не кожна критична ситуація має повний набір цих видів, але кожен вид відповідно до проблеми потребує особливої роботи особистості над собою [4, с. 18].

На основі аналізу наукових досліджень виявлено, що основними причинами кризового стану молодшої сім'ї на сьогодні є: відсутність або низька мотивація створення сім'ї; низький рівень адаптованості до сімейного життя та інтегрованості в нього (виявляється через: соціальну неготовність (відсутність знань, практичних умінь та навичок) до організації і підтримки життєдіяльності та розвитку сім'ї (зокрема і до професійної діяльності партнера); незадоволення шлюбом, викликане незадоволенням: собою, якістю подружніх стосунків (рівнем емоційних стосунків у сім'ї, інтенсивністю і змістом спілкування у шлюбі, відпочинком сім'ї), спільною діяльністю в сім'ї (мірою участі членів подружжя в домашніх справах), ставленням до грошей та матеріальним забезпеченням сім'ї, наявністю (відсутністю) дітей в сім'ї, ступенем участі членів подружжя у вихованні дітей, сексуальними стосунками; конфліктність сім'ї; відсутність налаштованості подружжя на збереження сім'ї та лояльність щодо розлучення; наявність альтернативи партнеру (шлюбу), а також специфіка професійної діяльності шлюбних партнерів [3; 4; 5].

Невміння знайти розумний баланс між наявним досвідом, рівнем соціальної компетентності й мірою своїх претензій нерідко в молодих сім'ях призводить до напруження у стосунках, ворожого ставлення до старших членів родини, до розлучення шлюбних партнерів або до переоцінки власних можливостей у соціальному житті і, як результат, – до розчарувань, депресій, актів протесту в різних формах і виявах [5].

Із досвіду роботи з означеною категорією сімей випливає, що розв'язання таких проблем залежить від багатьох чинників, насамперед, – від специфіки засвоєних ролей чоловіка і дружини, батька та матері. Знання та уявлення про себе як людину певної статі зі специфічними для чоловіка і жінки потребами, ціннісними орієнтаціями, мотивами, інтересами та формами поведінки, а також уявленнями про сімейне життя служать соціально-педагогічним фоном шлюбу та впливають на міжособистісні стосунки подружжя.

У зв'язку з тим, що кожна молода сім'я є своєрідною, зі своїми конкретними потребами та проблемами – вона відповідно вимагає індивідуального підходу у здійсненні соціально-педагогічної роботи.

Соціально-педагогічний супровід молодшої сім'ї найактивніше здійснюється співробітниками Центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді [2, с. 5]. Як правило, у кожному ЦСССДМ діють програми соціально-педагогічного супроводу молодшої сім'ї. Програма – це комплекс основних положень і тактики діяльності соціальних інститутів та організацій на певну перспективу. Загалом програма соціально-педагогічного супроводу молодшої сім'ї пропонує систему роботи центрів

соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді з молодію сім'єю, яка передбачає: підготовку молоді до сімейного життя; роботу з молодими сім'ями у плані нормалізації сімейних стосунків; допомогу батькам щодо розв'язання різноманітних проблем сімейного виховання; соціальну реабілітацію в роботі з сім'єю. Завданнями програми соціально-педагогічного супроводу є: практичне розв'язання питань стабілізації молоді сім'ї; підготовка молоді до шлюбу; профілактика сімейної дисгармонії, сімейного неблагополуччя; підготовка молодих батьків до виконання батьківських обов'язків; реалізація рекреативних потреб сучасної молоді сім'ї. Ідеться про надання конкретної індивідуальної методичної допомоги різним типам молодих сімей і тим людям, хто збирається одружуватись або щойно одружився; тим, хто тривалий час одружені й мають проблеми у взаємостосунках; молодим батькам, які збираються мати дитину або вже мають новонароджену дитину; батькам у вихованні дітей різного віку [2, с. 39–42].

Соціально-педагогічний супровід молоді сім'ї буває:

1) короткочасним (здійснюються до чотирьох місяців). Буває двох типів: проблемно-орієнтованим (наприклад, стосується статевого виховання підлітків) та кризово-орієнтованим;

2) довготривалим (від чотирьох місяців і більше), що здійснюється шляхом інспектування, консультацій, тренінгів, пагронажу [6, с. 57].

Розкриємо зміст кризово-орієнтованого супроводу (втручання), що найчастіше застосовується соціальним педагогом у роботі з означеною категорією сімей. Кризово-орієнтоване втручання в соціально-педагогічній роботі – це комплекс надання оперативних соціальних послуг сім'ї, яка знаходиться у кризовій, критичній ситуації, спрямований на усунення загрози життю і здоров'ю індивіда чи його оточенню, на відновлення чи компенсацію втрачених функцій організму, обмежень життєдіяльності і на підтримку оптимального інтелектуального, психічного, соціального рівнів та якості життя для досягнення соціальної та матеріальної незалежності, соціально-професійної адаптації та інтеграції в суспільство. У разі кризового втручання сім'я є об'єктом соціально-педагогічної роботи до усунення загрози існуванню, життю і здоров'ю її членів – відновлення фізичного і психічного стану та соціального статусу. Предметом кризового втручання є ті проблеми, які привели сім'ю до кризи. У разі кризового втручання відповідальність за життя і здоров'я дитини бере на себе соціальний педагог [8, с. 129–130].

Отже, кризове втручання спрямовується на: виведення сім'ї зі стану кризи і відновлення її соціального статусу, фізичного та психічного стану шляхом створення умов для переходу до «допомоги для самопомоги»; підтримку сім'ї задля стабілізації її стану і профілактики погіршення ситуації; зниження емоційної напруги; прийняття втрати (людини, стосунків, значущої діяльності тощо) або прийняття невизнання людьми, які є важливими для особистості; усвідомлення цінності свого життя і своєї особистості; об'єктивне сприйняття сімейної ситуації і себе; стимулювання сім'ї до пошуку й перегляду життєвих орієнтирів, до виходу із кризи, до планування майбутнього життя [7, с. 92].

З урахуванням того, що ознаками кризи є неможливість самореалізації в сім'ї, в суспільстві, порушення прав, загроза життю і здоров'ю, ситуаціями кризи, які вимагають втручання соціального педагога, є: бездоглядність, безпритульність, жебракування дитини; насильство різних видів у сім'ї; криміногенний та аморальний спосіб життя членів сім'ї, адиктивна поведінка батьків; суїцидальні

наміри члена сім'ї; експлуатація людини; дитяча праця, яка шкодить розвитку і здоров'ю дитини; торгівля людьми; вагітність у неповнолітніх дівчат, які не перебувають у шлюбі; втеча дитини з дому [4, с. 24].

Кризове втручання здійснюється поетапно і передбачає: діагностику кризової ситуації; розробку оперативних і стратегічних засобів її ліквідації; 3) реалізацію заходів; оцінку реалізації заходів і діагностика ситуації [6, с. 61–62]. Кризове втручання передбачає роботу зі стадіями кризи, мобілізацію ресурсів середовища і можливостей людини, сім'ї для подолання кризи.

До функцій соціальних педагогів у ході кризово-орієнтованого втручання відносяться: діагностична (вивчення ситуації, клієнта, сім'ї); комунікативна (налагодження контакту з потерпілим від насильства, з членами його сім'ї та тими суб'єктами соціальної чи соціально-педагогічної роботи, які залучаються до реабілітації особистості у кризовому втручанні); організаторська (залучення ресурсів, розподіл і координація соціально-педагогічної роботи); прогностична (розробка стратегії і тактики роботи з сім'єю загалом та з окремими членами сім'ї, вироблення плану роботи); охоронно-захисна (соціальна опіка (представництво) як потерпілих від насильства, жорстокості, так і їх дітей, які залишилися у сім'ї, вилучені з вулиці, секс-бізнесу тощо); попереджувально-профілактична (як запобігання нового потрапляння в кризову ситуацію); корекційно-реабілітаційна (відновлення психічного, морального стану клієнта та членів його сім'ї); соціально-терапевтична (соціальне навчання подоланню невпевненості, агресивності, тривожності; налагодження соціальних зв'язків клієнта, допомога в пошуку свого місця в житті) [9, с. 79–81].

З огляду на професійні функції, у ході кризового втручання в сім'ю, соціальний педагог може виконувати ролі: експерта, опікуна, вчителя, помічника, захисника [9, с. 82].

Кризове втручання може здійснюватися через роботу: психологічних команд (в Україні поки ще відсутні); волонтерів (в Україні їх не готують для втручання в сім'ю, у той час як у Санкт-Петербурзі є асоціації батьків, які починають допомагати сім'ї ще в пологовому будинку з моменту народження дитини з вадами розвитку); кризових менеджерів місцевого рівня (ними можуть бути інспектори з охорони прав дитинства і соціальні працівники, педагоги ЦСССДМ); кризових центрів соціально-психологічної допомоги, які почали створюватися в Україні в системі ЦСССДМ; міждисциплінарних команд фахівців, які вміють швидко розв'язати складну проблему (якими є штат ЦСССДМ) [2, с. 180].

Втручання передбачає надання комплексу соціально-економічних, юридичних, психологічних, соціально-педагогічних, інформаційних, соціально-медичних послуг, послуг з працевлаштування. Ці послуги надаються адресно, залежно від проблем сім'ї загалом та її членів зокрема.

Соціально-економічні послуги передбачають надання натуральної чи грошової допомоги, компенсації. Юридичні послуги передбачають допомогу в захисті прав та інтересів людей, сприяють застосуванню державного примусу і реалізації юридичної відповідальності осіб, які здійснюють протиправні дії щодо особи, яка знаходиться у стані кризи. Психологічні послуги спрямовані на покращення стосунків із навколишнім соціальним середовищем, на корекцію та реабілітацію особистості. Соціально-педагогічні послуги спрямовані на сприяння розвитку інтересів і потреб членів сім'ї, на організацію індивідуального виховного і корекційного процесів, дозвілля сім'ї, залучення її членів до творчої діяльності.

Соціально-медичні послуги дозволяють попередити виникнення і розвиток можливих органічних розладів у людини, зберегти, підтримати і охороняти її здоров'я. Послуги щодо працевлаштування – пошук роботи, навчання професійних умінь. Інформаційні послуги – довідкові, просвітницькі, рекламно-пропагандистські [9, с. 119–124].

Усі ці послуги реалізуються як: соціальна опіка жертв насильства; сприяння організації оздоровлення і дозвілля дітей; надання притулку жертвам, речової та грошової допомоги; представництво сім'ї, її членів; створення дружнього до людини середовища; залучення до груп взаємодопомоги; організації соціального навчання тих, хто здійснює насильство, якщо вони цього бажають; інформування і консультування як потерпілих від насильства, так і членів їх сімей (за їх бажанням); відновлення соціальних і сімейних зв'язків людини (або налагодження нових соціальних зв'язків) [2, с. 198–201]. Найбільш поширеною й ефективною стала робота клубів молоді сім'ї, які приваблюють молодих людей своєю демократичністю, доброзичливими взаємостосунками з клієнтами, розвитком ініціативи членів клубу, їх творчого підходу до роботи з різними категоріями сімей. Нині при ЦСССДМ працює понад 250 таких клубів [2, с. 204].

Основна форма надання соціально-педагогічних послуг у кризовому втручанні – індивідуальна (як з однією людиною, так і з однією сім'єю); не менш доцільною, на наш погляд, є групова форма роботи (соціальна опіка, створення дружнього середовища, групи взаємодопомоги). Методи, що використовуються у кризовому втручанні, виключають критику клієнта і значущих для нього людей, стосунків, сфер діяльності, а також покарання чи осуд клієнта, оскільки технології роботи, які доцільно застосовувати в кризовому втручанні, повинні бути спрямовані на підтримку клієнта, формування в нього об'єктивної оцінки ситуації і самооцінки, життєвих умінь [9, с. 130].

Окрім того, розв'язання проблем молоді сім'ї центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді здійснюється завдяки створенню школи молоді матері, батьківської підтримки, телефону довіри, консультативних пунктів при навчально-виховних закладах, соціальних служб для батьків, соціально-медичних курсів для молодих жінок, клубів молодих батьків тощо. Основні форми роботи такої школи це: семінари, конференції, «круглі столи», індивідуальні консультації, тренінги, вивчення педагогічних ситуацій, педагогічні бліцтурніри, сімейні посилки, психодрама, кінолекторії тощо [2, с. 218].

Отже, діяльність соціальних педагогів щодо надання допомоги молоді та реалізація такого виду роботи, як соціально-педагогічний супровід молоді сім'ї, повинна опиратися на динамічну програму, у якій визначено основний зміст, форми та методи роботи. Основними шляхами оптимізації соціально-педагогічної роботи з молодію сім'єю, на наш погляд, є: вдосконалення наявної законодавчої та нормативно-правової бази соціально-педагогічної роботи з цією категорією сімей; налагодження взаємодії соціального педагога з державними структурами, відомствами та організаціями задля їх спільного впливу на процеси життєдіяльності молоді сім'ї; оптимізація змісту соціально-педагогічного супроводу цієї категорії сімей; підготовка соціальних педагогів для здійснення соціально-педагогічного супроводу молодих сімей, які перебувають у стані кризи або наближаються до нього; продовження наукових пошуків в окресленому напрямі.

Література

- 1. Завацька Л. М.** Технології професійної діяльності соціального педагога: [навчальний посібник для ВНЗ] / Людмила Миколаївна Завацька. – К. : Видавничий дім «Слово», 2008. – 240 с. **2. Зайцева З. Г.** Діяльність центрів соціальних служб для молоді щодо здійснення соціальних робіт з молоддю сім'єю в Україні / З. Зайцева // Соціальна робота : теорія, досвід, перспективи. – К. : 2006. – 256 с. **3. Кравченко Т.** Сучасна сім'я у вимірі її вартостей / Т. Кравченко // Рідна школа. – 2002. – №1. – С. 15–17. **4.** Критична ситуація. Самореалізація: [словник-довідник для соціальних працівників та соціальних педагогів] / [за ред. А. Й. Капської, І. М. Пінчук, С. В. Толстоухової]. – К. : УДЦССМ, 2000. – 260 с. **5. Руденко Т. П.** Молода сім'я в сучасній Україні: соціально-філософський аналіз: дис. ... канд. філос. наук : 09.00.03 / Руденко Тамара Петрівна. – К. : КПІ, 2004. – С. 152–154. **6.** Соціальний супровід сімей, які опинилися в складних життєвих обставинах : [метод. посіб.] / І. Д. Зверева та ін. – К. : Держсоцслужба, 2006. – 104 с. **7.** Соціально-педагогічна робота з проблемними сім'ями: [навч.-метод. посіб.] / Капська А. Й., Олексюк Н. С., Калаур С. М., Фалинська З. З. – Тернопіль: Астон, 2010. – 304 с. **8. Трубавіна І. М.** Соціально-педагогічна робота з сім'єю в Україні : теорія та методика [монографія] / Ірина Миколаївна Трубавіна. – Харків : Нове слово, 2007. – 395 с. **9. Холостова Е. И.** Социальная работа с семьей : [учебное пособие] / Е. И. Холостова. – М. : Изд.-торговая корпорация «Дашков и Ко», 2006. – 212 с.

УДК 366.372.378

Олена Пінська, Тетяна Шепеленко

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ОРГАНІЗАЦІЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ВЗАЄМОДІЇ В НАВЧАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ ВИЩИХ ЗАКЛАДІВ ОСВІТИ

Пінська О. Л., Шепеленко Т. Л. Теоретичні засади організації педагогічної взаємодії в навчальному процесі вищих закладів освіти.

У статті висвітлюються варіативні підходи до визначення сутності поняття «взаємодія», розглядаються особливості взаємодії викладача і студентів у навчальному процесі вищої школи, характеризуються зміст та механізми її організації, розкривається взаємозв'язок спілкування і діяльності як сфер предметної і позапредметної взаємодії в педагогічному процесі.

Ключові слова: взаємодія, педагогічна взаємодія, міжособистісна взаємодія, спілкування, діяльність.

Пинская Е. Л., Шепеленко Т. Л. Теоретические основы организации педагогического взаимодействия в учебном процессе высших учебных заведений.

В статье освещаются вариативные подходы к определению сущности понятия «взаимодействие», рассматриваются особенности взаимодействия преподавателя и студентов в учебном процессе высшей школы, характеризуются содержание и механизмы его организации, устанавливается взаимосвязь общения и деятельности как сфер предметного и внепредметного взаимодействия в педагогическом процессе.

Ключевые слова: взаимодействие, педагогическое взаимодействие, межличностное взаимодействие, общение, деятельность.